

Met Franz Liszt en Marie d'Agoult over de Alpen –
een reisverslag

Albert Brussee

**Met Franz Liszt en Marie d'Agoult over de Alpen –
een reisverslag**

Onder auspiciën van de Franz Liszt Kring uitgegeven bij

AB Music Productions & Editions / Brave New Books, 2021

© 2021 AB Music Productions & Editions
Tarwekamp 35, 2592 XG Den Haag, Nederland
www.albertbrussee.nl

Druk (Print-on-demand): Brave New Books (www.bravenewbooks.nl)

ISBN/EAN: 978-94-6435043-2

Lay-out: Albert Brussee

English-language consultancy: Gerald Mettam, Almere

Cover: De Wilhelm Tell-kapel aan het Vierwoudstrekenmeer, een niet gesigneerd schilderij uit privébezit.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Een enkel woord ter inleiding	7
I Bazel	11
II Langs de Rijn naar het Meer van Konstanz	17
III Aan het Meer van Konstanz	23
IV Rorschach, Heinrichsbad, Sankt-Gallen	33
V Au Lac de Wallenstadt - De Zwarte Madonna	37
VI De beklimming van de Rigi	47
VII Aan het Vierwoudstrekenmeer - De Wilhelm Tell-kapel	53
VIII In de vallei van de Reuss - Teufelsbrücke en Gotthardpas	57
IX De Furkapas en Rhône-gletsjer	67
X In het dal van de Rhône	71
XI Martigny - De St-Bernardpas	77
XII Bex	85
XIII Genève	91
English Abstract	97

Afb. 1. Overzichtskaartje van de reis die Franz Liszt en Marie d'Agoult in de zomer van 1835 hebben gemaakt.

A. Bodensee (Meer van Konstanz), B. Walensee (Lac de Wallenstadt), C. Zürichsee (Meer van Zürich),
D. Vierwaldstättersee (Vierwoudstrekenmeer), E. Lac Léman (Meer van Genève).

1. Basel (Bazel), 2. Schaffhausen, 3. Konstanz, 4. Sankt-Gallen, 5. Weesen, 6. Einsiedeln, 7. Goldau,
8. Brunnen, 9. Flüelen, 10. Hospental, 11. Brig, 12. Sion, 13. Martigny, 14. Bex, 15. Villeneuve,
16. Genève.

Een enkel woord ter inleiding

In iedere biografie van Franz Liszt staat in geuren en kleuren beschreven hoe in het late voorjaar van 1835 Marie d'Agoult, in verwachting van de beroemde pianist en componist, hals over kop Parijs ontvluchtte en zich naar Bazel spoedde; haar minnaar volgde haar enkele dagen later. Bevreesd dat smaad en hoon over hun hoofd zouden neerdalen – Marie was immers gehuwd met graaf Charles d'Agoult – leek het hen verstandig zich althans enige tijd in Genève te vestigen, de stad van vrede en vrijheid, waar op een paar bevriende oud-leerlingen van Liszt na niemand hen kende.

Op 14 juni vertrokken de geliefden uit Bazel. Met diligences, per boot, te voet en een enkele keer zelfs op een boerenkar trokken ze ruim een maand door Zwitserland: eerst langs de Rijn oostwaarts naar het Meer van Konstanz om vervolgens dwars over de Alpen naar het Meer van Genève in het uiterste zuidwesten van Zwitserland te trekken (afb. 1). Op 19 juli 1835 arriveerden ze in de stad van Calvijn, waar ze met enkele tussenpozen ruim een jaar gewoond hebben.

Over deze reis is in de Liszt-literatuur weinig te vinden. Vaak blijft het bij een enkele zin, op zijn hoogst een alineaatje. En eigenlijk is dat geen wonder, want pas in 1990 publiceerde de grote Marie d'Agoult-kenner Charles F. Dupêchez de *Mémoires, souvenirs et journaux de la Comtesse d'Agoult* in twee delen. Deze *Mémoires* waren eerder uitgegeven door Daniel Ollivier, de zoon van de oudste dochter van Franz Liszt en Marie d'Agoult, maar zonder een substantieel gedeelte met als titel *Le voyage en Suisse*. Dit reisverslag, waarin veel over de zwerftocht van de geliefden te lezen valt, zag als Annex I in Deel II van de genoemde publicatie van Dupêchez voor het eerst het licht.

Van nog groter belang was de vondst van de *Agenda 1835* in de Bibliothèque nationale de France (département des Manuscrits) door Mária Eckhardt, de voormalige directrice van het Liszt Research Centre te Boedapest. Deze agenda, waarin van dag tot dag met enkele woorden de route die gevolgd werd kort staat omschreven, publiceerde Dupêchez als Annex I in Deel I van de door hem uitgegeven *Marie de Flavigny, comtesse d'Agoult - Correspondance générale*, die bij Honoré Champion te Parijs in 2003 het licht zag. Pas toen werd duidelijk, welke route precies de geliefden genomen hebben en wat ze onderweg allemaal beleefden. De meeste aantekeningen in de *Agenda 1835* zijn van Liszt zelf, maar soms vindt men daarin ook het handschrift van Marie d'Agoult; het was hun gemeenschappelijke reisagenda.

Aangetrokken door deze witte vlek op de landkaart van Liszts leven besloot ik in de zomer van 2013 hun reis na te trekken. Om het tijdrovende zoeken naar hotels en het slepen met bagage zoveel mogelijk te beperken heb ik gedurende deze reis in een bepaalde streek telkens een centraal punt gekozen, vanwaar ik dan met mijn Interrail Pass verschillende door Franz Liszt en Marie d'Agoult genoemde steden en bezienswaardigheden bezocht. In het totaal heb ik acht keer mijn centrum verlegd.

Na ruim drie weken weer thuiskomend, was ik aanvankelijk van plan om de dertig aan deze studiereis gewijde bladzijden van mijn dagboek en een blocnote vol aantekeningen samen te vatten tot een artikel voor het *Tijdschrift van de Franz Liszt Kring*, geïllustreerd met een keuze uit de honderden foto's die ik onderweg gemaakt had. Maar al spoedig bleek de hoeveelheid informatie te groot om in de vorm van een

tijdschriftartikel bevredigend gestalte te kunnen geven. Ik begon te denken in de richting van een boekje, maar te druk met andere projecten kwam daar jarenlang niets van.

Pas in de herfst van 2020 kwam ik er toe de materie weer ter hand te nemen en uit te werken. Enerzijds geeft dit reisverslag gedetailleerde informatie over de avontuurlijke trektocht – huwelijksreis zou ik bijna zeggen – van de toen 23-jarige Franz Liszt en zijn zes jaar oudere geliefde, die weliswaar nooit getrouwd zijn geweest maar als man en vrouw leefden, anderzijds vertelt het van mijn eigen belevenissen en ontdekkingen in hun voetspoor. Het navolgende houdt dus het midden tussen een muziekwetenschappelijke studie en een ‘holiday diary’; doorlopend wordt er geschakeld tussen heden en verleden. Dat geldt ook voor het illustratiemateriaal: naast een groot aantal vakantiefoto’s zijn verscheidene historische prenten opgenomen, die een beeld geven van de situatie zoals Franz Liszt en Marie d’Agoult die aantreffen. Als in een documentaire wordt alles aanschouwelijk gemaakt, wordt de lezer als het ware uitgenodigd mee op reis te gaan en zelf alles in ogeschouw te nemen.

Om het musicologische aspect te vergroten en de hoofdzaken ook voor buitenlandse Liszt-kenners beschikbaar te stellen, heb ik aan het eind van het boek een Engelstalig calendarium opgenomen, een chronologie waarin van dag tot dag de omzwervingen van Franz Liszt en Marie d’Agoult puntsgewijs staan vermeld. Daarin wordt regelmatig verwezen naar afbeeldingen in de hoofdtekst.

Omdat in voetnoten consequent wordt verwezen naar de herkomst van de gegeven informatie, lijkt me een bibliografie achter in dit boek dat geen wetenschappelijke pretenties heeft, niet noodzakelijk, temeer daar het overgrote deel van die informatie afkomstig is uit de twee genoemde, door Dupêchez uitgegeven boeken. Hetzelfde geldt voor de verantwoording van de illustraties, voor het overgrote deel immers vakantiefoto’s; waar deze ontleend werden aan boeken, bibliotheken of museumcollecties werd dit altijd onder de betreffende afbeelding vermeld.

Mijn zuster Hannie Brussee wil ik hartelijk danken voor het grondig doorwerken van het typoscript. Met grote opmerkzaamheid en gevoel voor taal heeft ze me voor menige onzorgvuldigheid behoed. Joop Berkhout heeft de door mij handgetekende kaartjes op professionele wijze vormgegeven en tekende daarnaast voor de opmaak van de cover. Ook Gerald Mettam en Johan van Emmerik ben ik veel dank verschuldigd, de eerste voor het zorgvuldig corrigeren van de Engelse samenvatting, de laatste voor zijn assistentie bij computergerelateerde zaken.

Ik zou dit boekje willen opdragen aan Janna Albracht, de weduwe van de ons helaas ontvallen pianist en pedagoog Joop Albracht met wie ik door de jaren heen goed bevriend ben geweest. Als ik bij hen op bezoek kwam, dan moest ik altijd mijn plakboeken meebrengen en vertellen over mijn omzwervingen in het voetspoor van Franz Liszt. Het is mede door hun inspirerende, hartverwarmende belangstelling dat ik er toe ben overgegaan deze op schrift te stellen.

Albert Brussee, januari 2021

**Voor Janna Albracht -
in dankbare herinnering**

Afb. 2. Franz Liszt. Bronzen plaquette van David d'Angers, omstreeks 1836.
Nationale Forschungs- und Gedenkstätten der klassischen deutschen Literatur, Weimar.

Afb. 3. Marie d'Agoult. Bronzen plaquette van David d'Angers, omstreeks 1836.
Richard Wagner-Museum, Eisenach.

I

Bazel

“Ik vertrek; na acht jaren huwelijk gaan we voor altijd uit elkaar. Wat je er ook van zult geloven, het was niet zonder harde strijd, niet zonder bittere tranen dat ik een dergelijke beslissing kon nemen. Ik heb je niets te verwijten, je bent altijd hartelijk en vol toewijding voor mij geweest, je hebt altijd aan mij gedacht, nooit aan jezelf, en toch ben ik erg ongelukkig geweest.”¹

Met deze dramatische woorden opende Marie d’Agoult op 26 mei 1835 haar tot haar officiële echtgenoot, graaf Charles d’Agoult, gerichte afscheidsbrief. Enkele weken eerder had ze zekerheid verkregen dat ze zwanger was van Franz Liszt.² Resoluut had Marie besloten te breken met haar gemaal, van wie ze overigens al jaren van tafel en bed gescheiden leefde, en Parijs te ontvluchten. Op 28 mei vertrok ze samen met haar zwager August Ehrmann naar Bazel, waar ze op 31 mei in Hôtel Les Trois Rois haar intrek nam.³ Franz Liszt volgde haar enkele dagen later. Na nog wat zaken geregeld te hebben, verliet ook hij op 1 juni de Franse hoofdstad om drie dagen later via Troyes, Bar-sur-Aube, Langres, Vesoul en Belfort in de stad aan de Rijn te arriveren.

De moeder van Marie d’Agoult, gravin Marie-Élisabeth de Flavigny-Bethmann⁴, schreef bij de tijding dat haar dochter naar Bazel zou afreizen haar op 28 mei vanuit Frankfurt een brief, waarin ze liet weten dat ze van plan was haar op maandag 1 juni een bezoek te brengen.⁵ Deze brief bereikte Marie via het bevriende bankiershuis van Johann Merian Forcart te Bazel op de dag van haar aankomst in die stad. Het zal een hele schrik geweest zijn te lezen dat nu uitgerekend de *mater familias*, die op dat moment nog niet wist waarom haar dochter naar Zwitserland was afgereisd, roet in het eten kwam gooien. Ze had haar moeder later per brief haar ingrijpende besluit willen meedelen, maar daar stond ze op de gestelde dag plotseling voor haar!

Wetende dat ze het verschrikkelijk zou vinden te vernemen dat ze met haar officiële echtgenoot had gebroken, besloot Marie haar niet direct de volle waarheid te zeggen. Ze wendde voor dat ze hard aan vakantie toe was en met Franz Liszt een maand in kasteel Wolfsberg aan het Meer van Konstanz wilde doorbrengen.⁶ Heen en weer geslingerd tussen de liefde voor haar moeder en die voor haar minnaar vergeleek de

¹ Charles F. Dupêchez (ed.), *Marie de Flavigny, comtesse d’Agoult – Correspondance générale. Tome I: 1821 – 1836*, p. 267; Honoré Champion, Parijs, 2003. (Hierna: *Correspondance*).

² In Genève zou Marie, die uit haar huwelijk met Charles d’Agoult twee dochters had waarvan er in 1835 nog één in leven was, op 18 december bevallen van dit kind, een meisje dat Blandine Rachel werd gedoopt.

³ Charles F. Dupêchez (ed.): *Mémoires, souvenirs et journaux de la comtesse d’Agoult (Daniel Stern) II*, pp. 80, 81; Mercure de France, Parijs, 1990. (Hierna: *Mémoires II*). August Ehrmann (1786–1876) was gehuwd met Auguste Bussmann, een halfzuster van Marie d’Agoult. Marie was zeer op haar zwager gesteld, die zich geassocieerd had met het bankiershuis Bethmann en voor zaken naar Frankfurt am Main moest.

⁴ Marie-Élisabeth Bethmann (1772–1847), een schatrijke bankiersdochter uit Frankfurt, was in 1797 getrouwd met Alexandre Victor de Flavigny, telg van een verarmd Frans adellijk geslacht. Gravin de Flavigny werd in 1819 weduwe en hechtte zich nadien in het bijzonder aan haar dochter Marie, de jongste van de drie kinderen die uit het huwelijk waren voortgekomen.

⁵ *Correspondance*, p. 268.

⁶ Château Wolfsberg bij Ermatingen aan het Meer van Konstanz had in de 19de eeuw een reputatie als ‘health resort’.